

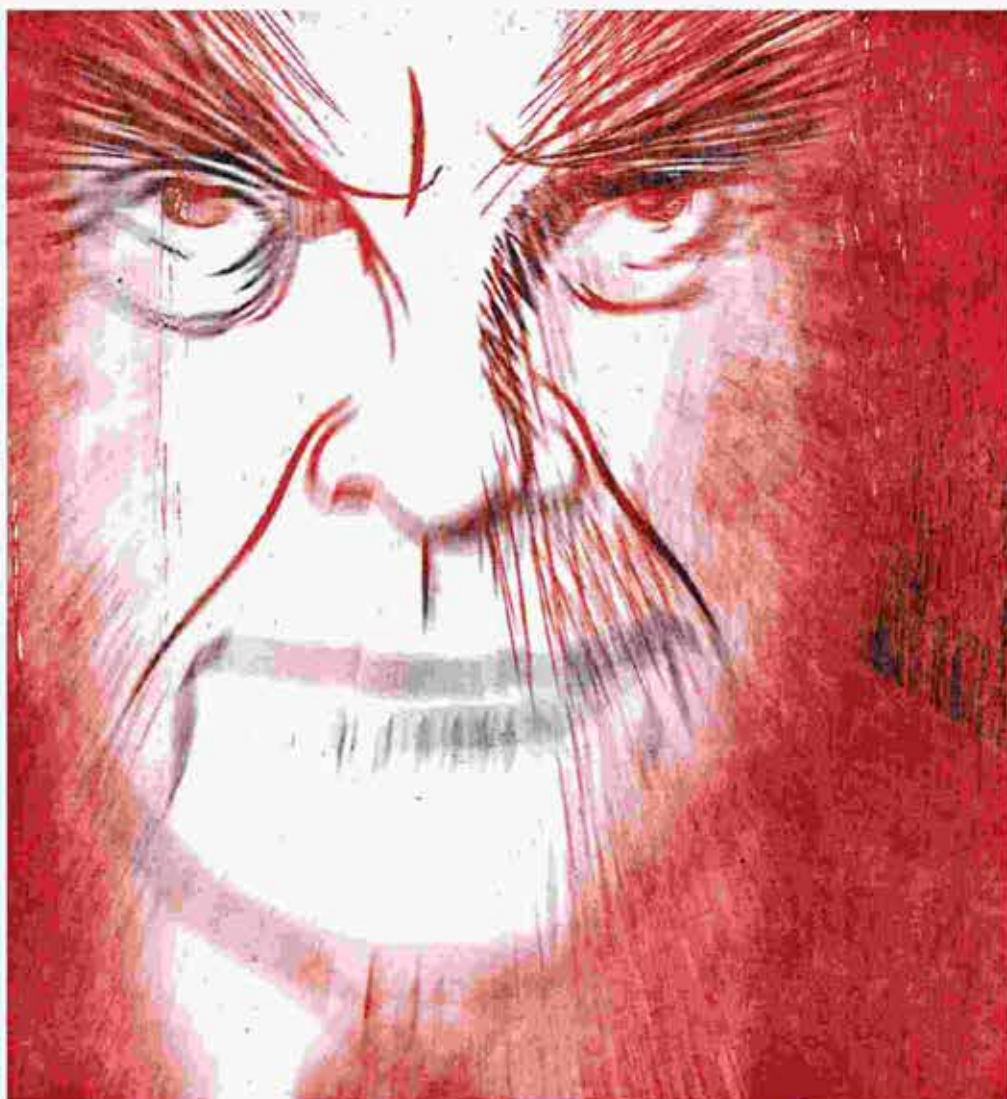
Εναντίον του ολοκληρωτισμού

Από την ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΣΧΙΝΑ

Η Αιχμάλωτη σκέψη του νομπελίστα ποιητή Τσέσλαβ Μίλος μόλις κυκλοφόρησε στα ελληνικά, θνιμίζοντάς μας πόσο ενάλωτη είναι η σκέψη στη γοητεία του ολοκληρωτισμού, πόσο έτοιμη είναι να δεχτεί ακόμη και την τυραννία στο όνομα ενός πολλά υποσχόμενου, λαμπρού μέλλοντος.

Στο έργο του Χ. Τζ. Γουέλς *Η μηχανή του χρόνου*, ο ταξιδευτής ήρωάς του βρίσκεται σε μια χώρα κατοικημένη από μικρά, χαριτωμένα πλάσματα, όμοια με παιδιά, που δεν έχουν μνήμη, άρα ούτε και ιστορία, κι έτσι είναι ανυπεράσπιστα απέναντι στους απειλητικούς νυκτόβιους τριγλοδύτες που τα κενηγούν και τα κατασπαράζουν μόλις πέσει το φως. Σ' αυτή την εικόνα κατέφυγε ο Τσέσλαβ Μίλος, στη διάλεξή του ενώπιον της Σουηδικής Ακαδημίας το 1980, θέλοντας να εκφράσει την αγωνία του μπροστά στην «άρνηση μνήμης» που πλήττει σαν ασθένεια τον ολοένα συρρικνούμενο, λόγω της παγκοσμιοποίησης, πλανήτη μας, κάνοντας γεγονότα πρωταρχικής σπουδαιότητας να απομακρύνονται, να ξεθωριάζουν, να χάνουν τη συνοχή τους. Υπάρχει κίνδυνος, είχε πει στην ομιλία του ο Μίλος, «η ιστορία να περιοριστεί σε ό,τι παρουσιάζει η τηλεόραση, ενώ η αλήθεια, καθώς είναι τόσο πολύπλοκη, να θαφτεί στα αρχεία, αν δεν εξαφανιστεί πλήρως». Όμως η μνήμη είναι η δύναμή μας, «μας προστατεύει από ένα λόγο που περιλείσσει γύρω από τον εαυτό του σαν τον κισσό» και το να την χάσουμε είναι ένας «κίνδυνος σοβαρότερος από τη γενετική μηχανική ή τη δηλητηρίαση του φυσικού περιβάλλοντος». Γιατί η μνήμη δεν έχει σχέση με τη στείριότητα και την καθήλωση της νοσταλγίας: είναι η ικανότητα να αναδημιουργείς το παρελθόν εν όψει των δυνατοτήτων του παρόντος και των υποσχέσεων του μέλλοντος. Χωρίς αυτήν είσαι ένας αμνησιακός που προχωρεί στα τυφλά σ' ένα παραμορφωμένο τοπίο, χωρίς να αναζητεί την αλήθεια και, κυρίως, χωρίς να την αναγνωρίζει.

«Αν ανάμεσα στα ζεύγη αντι-

Αλέκος Παπαδάτος

Ο Τσέσλαβ Μίλος από τον Αλέκο Παπαδάτο.

θέτων που χρησιμοποιούμε κάθε μέρα, η αντίθεση της ζωής και του θανάτου έχει μεγάλη σημασία, δεν έχουν μικρότερη σημασία οι αντιθέσεις αλήθειας και ψεύδους, πραγματικότητας και πλάνης», τόνιζε ο Μίλος. Στην εποχή της μετα-αλήθειας, όταν ο κόσμος

«όπως είναι» ευτελίζεται για να στηθεί στη θέση του ένας επινοημένος «αντι-κόσμος», όταν οι πολίτες υιοθετούν τη μαγική σκέψη, ενστερνίζονται ενθουσιωδώς την αντίφαση και εγκαταλείπουν τη λογική, όταν η αλήθεια της ατομικής εμπειρίας παραμερίζεται

υπέρ της τυφλής πίστης σε διακηρυκτικές κορώνες, όταν συνδέεται με χρησμούς και όχι με γεγονότα, απονευρώνοντας κάθε αποδεικτικό στοιχείο, τα λόγια του Μίλος βαραίνουν διπλά.

«Πολίτη της πραγματικότητας» τον χαρακτήρισαν – και ήταν,

Czeslaw Milosz, *Αιχμάλωτη σκέψη*, μετάφραση από τα γαλλικά: Ανδρέας Παππάς, Παπαδόπουλος, Αθήνα 2017, 303 σελ.

Zygmunt Malinowski

Το γραφείο του ποιητή στο διαμέρισμα στην οδό Boguslawski 6 της Κρακοβίας, όπου πέρασε τα τελευταία χρόνια της ζωής του, γράφοντας στη σκιά της προτομής της δεύτερης συζύγου του Κάρολ Θίγκκεν, που πέθανε πριν απ' αυτόν.

μολοντί ήξερε από πρώτο χέρι πως η πραγματικότητα ζητάει ένα όνομα, απαιτεί λέξεις, μα είναι αφόρητη αν πάει κανείς να την αγγίξει, καίει το στόμα εκείνου που θα επιχειρήσει να την ζεστομίσει. Ωστόσο, ο ποιητής οφείλει να αναλάβει την ευθύνη του Λόγου, υποτάσσοντας την ανάγκη του για απόσταση από τα πράγματα στην υποχρέωση για δράση. Ακόμη κι αν δεν υπάρχει νόημα να εξηγιαστεί, γράφει στο συγκλονιστικό του ποίημα «Νόημα», ακόμη κι αν τίποτα δεν σημαίνει κάτι άλλο, ακόμη κι αν «ο' αυτή τη γη δεν υπάρχει παρά μονάχα η γη», εκείνο που πάντα θα επιμένει, θα διαρκεί και θα αφυπνίζει είναι η ποίηση:

Μια λέξη αφυπνισμένη
από χείλη που αφανίζονται
ακάματος μαντατοφόρος
που τρέχει δίχως στάση
και διασχίζοντας διαστρικούς
αγρούς, περιδυσόμενος
γαλαξίες
φονάζει, διαμαρτύρεται,
κραυγάζει.

Ο Μίλος απεχθάνεται την εικόνα του ποιητή όπως τον δημιούργησε ο μοντερνισμός και η σύγχρονη εποχή, «πλάσμα μ' ένα κεφάλι γεμάτο μαθηματικά εξογκώματα, με τεράστιους φακούς στη θέση των ματιών, ένα πλάσμα που

υποφέρει από ατροφία καρδιάς και ουκωτιού». Μόνο μέσω του πραγματικού (να το πάλι το πραγματικό) μπορεί να αντιμετωπιστεί αυτή η αποστεγνώση. «Αναζητώ στα ποιήματα μια αποκάλυψη της πραγματικότητας, της κατάστασης που στα ελληνικά είναι γνωστή ως "επιφάνεια"», γράφει. Και αλλού: «Η γλώσσα πρέπει να ονομάσει την πραγματικότητα, η οποία υπάρχει αντικειμενικά, ουμιαγής, απτή, τρομακτική στη στερεότητά της». Γι' αυτό και η ποίησή του αποτυπώνει «τον αντίκτυπο της ιστορίας στον ηθικό άνθρωπο, και συνάμα διερευνά το πώς θα μπορούσαμε να αποφύγουμε την πνευματική ερείπωση σ' έναν κατερειπωμένο κόσμο», όπως έγραψε στο περιοδικό *Nation*, δυο χρόνια πριν από τη βράβευση του Μίλος με το Νόμπελ, ο αμερικανός συγγραφέας και ιστορικός του Ολοκαυτώματος, Terrence des Press.

Ο Des Press έγραφε για τον Μίλος όταν εκείνος είχε από καιρό εγκατασταθεί μόνιμως στις ΗΠΑ, αποδεχόμενος μια θέση καθηγητή, πρώτα πολωνικής και αργότερα ολαβικής λογοτεχνίας στο Πανεπιστήμιο του Μπέρκλεϋ. Είναι η εποχή που ο θρησκευτικός, και συχνά θεολογικός στοχασμός γίνεται κυρίαρχο και ενοποιητικό πλαίσιο της θεματικής του. «Στο χέρι μου δεν είναι να γνωρίζω κάτι

για Κόλαση ή Παράδεισο. / Αλλά σ' αυτόν τον κόσμο έχουμε τόση ασχημία, τόσο τρόμο. / Γι' αυτό θα πρέπει να υπάρχει, κάπου, καλοσύνη και αλήθεια. / Γι' αυτό θα πρέπει να υπάρχει, κάπου, ο Θεός», διαβάζουμε στη συλλογή του *Αδέσποτο σκυλί* (1998) και στη συλλογή δοκιμίων του με τίτλο *Αν αυτό μπορούσε έστω να ειπωθεί* (1991):

Είμαι αναγκασμένος να εξηγήσω «γιατί πιστεύω»: Δεν νομίζω. Αρκεί που προσπαθώ να αποδώσω την απόχρωση ή τον τόνο. Αν πίστευα ότι ο άνθρωπος μπορεί να κάνει το καλό βασισμένος στις δικές του δυνάμεις, δεν θα με ενδιέφερε ο χριστιανισμός. Όμως δεν μπορεί, γιατί είναι δέσμιος των αρπακτικών, κυριαρχικών των ενστικτών, που θα μπορούσαμε να ονομάσουμε αυτοσυντήρηση ή αγάπη για τον εαυτό.

«Αυτό είναι και το μέτρο της αξιοπιστίας του», έγραψε ο Σέιμουσ Χήνν στον *Guardian* λίγο μετά το θάνατο του Μίλος, το 2004. «Δεν υπάρχει ίχνος ανειλικρίνειας στον τρόπο με τον οποίο μολιάζει με πίστη την ποίηση, τη "σύμμαχο της φιλοσοφίας στην υπηρεσία του καλού", όπως την είχε κάποτε

αποκαλέσει. Μια τέτοια εμπιστοσύνη στη δυνατότητα της τέχνης να αναψύχει και να παρηγορεί προστατεύεται από ισχυρά προπύργια, χτισμένα με τη γνώση και την εμπειρία που απέκτησε από πρώτο χέρι και με μεγάλο κόστος. Το πνεύμα του ήταν μαζί και κήπος – άλλοτε μοναστηριακό περιβόλι κι άλλοτε κήπος επίγειων απολαύσεων – και ακρόπολη. Οι σχυρώσεις που περιέβαλλαν αυτόν τον κήπο βρισκόταν ο' ένα ψηλό βουνό, απ' όπου μπορούσε να επισκοπεί τα βασίλεια του κόσμου, να αναγνωρίζει τους πειρασμούς και τις τραγωδίες του και να μεταφέρει στους αναγνώστες του τη χιμαιρική ελαφράδα και την ενορατική δυναμική αυτής της θέασης από ψηλά. Δεν είναι τυχαίο που σε κάποιο του στίχο συγκρίνει ένα ποίημα με μια εναέρια γέφυρα. Μια από τις μεγάλες απολαύσεις που προσφέρει το έργο του είναι η αίσθηση μιας πραγματικότητας που βιώνεται με καθαρό νου μέσα στην αυθεντική μοναξιά του ατόμου, αλλά, την ίδια στιγμή, αποπνέει πνευματική συντροφικότητα, κάνοντας τον αναγνώστη να πει "είναι ωραία που βρίσκομαι εδώ".

Τον ίδιο δρόμο ακολουθεί, βεβαίως, και ο Σέιμουσ Χήνν, που αποκαλεί τον Μίλος «δάσκαλό» του, πρόδρομο του στην προσπάθεια να μεταγγίσει τη «χιμαιρική ελαφράδα» μιας αφηρημένης γλώσσας σε μια ποίηση αγκυρωμένη στη συμπαγή εμπειρία, σ' έναν ποιητικό στοχασμό με έντονη πολιτική διάσταση. Γιατί ο Μίλος, όσο κι αν είναι ένας μεταφυσικός που αγωνιά να ορίσει τη φύση της ύπαρξης, επιμένει πως η ανθρώπινη ταυτότητα είναι αδύνατον να νοηθεί έξω από την πολιτική και την ιστορία. Γι' αυτό δεν επηρέασε μονάχα ποιητές όπως ο Χήνν, αλλά και ιστορικούς όπως ο πρόωρα χαμένος Τόνυ Τζαντ, που θεωρούσε το δοκιμακό έργο του Μίλος εξίσου σημαντικό με την ποίησή του. Επί χρόνια δίδαξε το κορυφαίο δοκίμιο του Μίλος *Αρχιμύηση σκέψης* στο «αγαπημένο του μάθημα», μια επισκόπηση δοκιμίων και μυθιστορημάτων από την Κεντρική και την Ανατολική Ευρώπη. Το δίδαξε σε αντίστιξη με τα γραπτά Ανατολικοευρωπαϊκών όπως ο Μίλαν Κούντερα, ο Βάτολαβ Χάβελ, ο Ίβο Αντριτς, η Τσέχα Έντα Κόβαλι, ο Ρουμάνος Πάουλ Γκόμα, θεωρώντας ότι ένα βιβλίο σαν κι αυτό, που αποτυπώνει τόσο αριστοτεχνικά την υπόγεια γοητεία των ολοκλη-

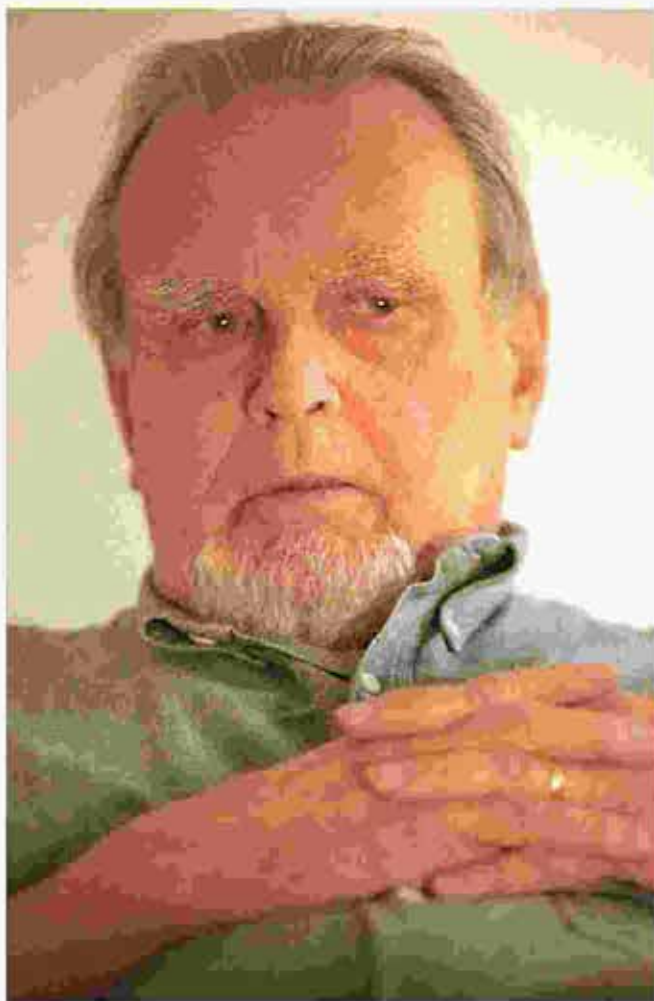
ρωτικών καθεστώτων και τους μηχανισμούς υποδούλωσης που αναπτύσσουν, φωτίζει τα κείμενα των αντιφρονούντων λογοτεχνών και εξηγούσε την στάση τους.

Η ΑΠΑΤΗΛΗ ΓΟΗΤΕΙΑ ΤΟΥ ΟΛΟΚΛΗΡΩΤΙΣΜΟΥ

Λίγα χρόνια προτού πεθάνει, ο Τόνυ Τζαντ δημοσίευσε στο *New York Review of Books* ένα εκτενές δοκίμιο για την *Αιχμάλωτη σκέψη* 1, με αφορμή την επίσκεψή του σ' ένα χωριό κοντά στα πολωνο-λιθουανικά σύνορα. Είχε βρεθεί εκεί καλεσμένος του Κριστόφ Τσιζέφσκι, διευθυντή του Borderland Foundation, ενός ιδρύματος που αποσκοπούσε στην αναγνώριση των αλληλοσυγκρουόμενων μνημονικών ιχνών αυτής της περιοχής και στην συμφιλίωση των τοπικών πληθυσμών. «Ήταν βαθιά χειμώνας», γράφει ο Τζαντ, «και ως εκεί που έφτανε το μάτι έβλεπε αγρούς καλυμμένους με χιόνι, και πού και πού το εξόγκωμα δέντρων θαμμένων κάτω από το λευκό και πασάλους που όριζαν τα εθνικά σύνορα».

Η επίσκεψη φέρνει στο νου του ιστορικού τη δική του οικογένεια, ένα σκέλος της οποίας είχε ζήσει και πεθάνει στο Πίλβισκάλ της Λιθουανίας, πολύ κοντά στο σπίτι του πολωνού ποιητή, το Κραουνογκρόντα. «Για τον Μίλος, το Κραουνογκρόντα (Κοκκινόχρωμα) ήταν ο "γενέθλιος τόπος" του», γράφει ο Τζαντ. «Όμως για μένα, αυτό το βλοσυρό, λευκό τοπίο συμβόλιζε το Τζετινιάμνι, το Κατέν και το Μπάμπι Γιαρ – όλα σε κοντινή απόσταση – για να μην αναφέρω πιο κοντινές ζοφερές αναμνήσεις».

Παρ' όλα αυτά, ο ιστορικός αισθάνεται ότι η παρουσία του μεγαλύτερου πολωνού ποιητή του 20ού αιώνα «υπερβαίνει την τραγωδία που είχε σφραγίσει την περιοχή», ίσως γιατί στο πρόσωπό του ενσαρκώνονται πολλές από τις εκφάνσεις της. Ο Μίλος είχε γεννηθεί το 1911 στο Ζετζένιε της τότε ρωσικής Λιθουανίας και, καθώς παρατηρεί ο Τζαντ, «δεν ήταν ακριβώς "Πολωνός" με τη στενή γεωγραφική έννοια», όπως εξ άλλου και πολλές κορυφαίες μορφές των πολωνικών γραμμάτων. Ο Άνταμ Ζαγκαγιέβσκι, ένας από τους πιο σημαντικούς ζώντες ποιητές της χώρας, γεννήθηκε στην Ουκρανία. Ο Γιέρζι Γκιένιρσκι, μείζων προσωπικότητα μεταξύ των εξόριστων λογοτεχνών του 20ού αιώνα – γεννήθηκε στη

Ο Τσέσλαβ Μίλος το 1999.

Λευκορωσία, όπως και ο Άνταμ Μίκιεβιτς, ο μέγας ποιητής της Πολωνίας του 19ου αιώνα. Η λιθουανική Βίλνα, ιδιαίτερα, ήταν ένα κοσμοπολίτικο μείγμα Πολωνών, Λιθουανών, Γερμανών, Ρώσων και Εβραίων, μεταξύ άλλων (ο Αϊζάια Μπερλίν, π.χ., γεννήθηκε στη γειτονική Ρίγα).

Μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, στον απόηχο του μεγαλείου αλλά και της φρίκης της Οκτωβριανής Επανάστασης, η οικογένεια Μίλος εγκαταστάθηκε στη Βίλνα της Λιθουανίας που πλέον ανήκε στο μεταπολεμικό πολωνικό κράτος. Ο Τσέσλαβ Μίλος δημοσίευσε την πρώτη του συλλογή *Ποίημα για τον παγωμένο χρόνο* στα 21 του χρόνια, όντας ακόμη φοιτητής στο Πανεπιστήμιο της Βίλνας, και μέλος του λογοτεχνικού κινήματος της αβανγκάρντ "Zagaty", μιας ομάδας νεαρών συγγραφέων, τόσο απαισιόδοξων και ανατρεπτικών, που ονομάζονταν επίσης και «Καταστροφείς».

Την ίδια χρονιά επιμελήθηκε μια *Ανθολογία Κοινωνικής Ποίησης* και, λίγους μήνες αργότερα, αποφοίτησε από τη Νομική Σχολή της πόλης και έφυγε με υποτροφία για το Παρίσι. Ξαναγύρισε στη Βίλνα το 1936, εργάστηκε στη ραδιοφωνία της Βίλνας και αργότερα της Βαρσοβίας, και, όταν οι δυο σίονες προφητείες των «Καταστροφών» (η υπονόμευση κάθε πολιτιστικής αξίας και η έλευση μιας κατακλυσμοιακής παγκόσμιας σύρραξης) επαληθεύτηκαν, συνδέθηκε με περιθωριακά εκδοτικά σχήματα της κατεχόμενης από τους ναζί Βαρσοβίας και εργάστηκε ως επιμελητής εκδόσεων και αρθρογράφος.

Όταν η «έμνηση του μίσους» πλημμύρισε την Ευρώπη, με τη μορφή του Β' Πολέμου, ο Μίλος ήταν μόλις τριάντα ετών. Υπήρξε από τους πρώτους που στοχάστηκαν πάνω στις επιπτώσεις του πολέμου στην ποιητική τέχνη. «Τι είναι η ποίηση που δεν σώζει

έθνη ή λαούς;», αναρωτιόταν στο ποίημά του «Αφιέρωση», γραμμένο στη Βαρσοβία το 1945. Απέριπτε, ωστόσο, την προγραμματική ποίηση, οκτίροντας τον ασκητισμό της, τους στενούς της ορίζοντες, την «έλλειψη ισορροπίας ανάμεσα στην αίσθηση της τραγωδίας και την κατάφαση στη ζωή» και απεχθανόταν τον σοσιαλιστικό ρεαλισμό και τη υποταγή της λογοτεχνίας στην ιδεολογία. «Είδα πόλεις να πέφτουν και φυλές να χάνονται / είδα των ηγεμόνων την τροχιά και των τυράννων την ισχύ. / Κι αυτό που μένει πια να πω τούτη την ώρα / που ακόμη υπάρχω ενώ όλα γύρω εκπνέουν / είναι πως κάλλιο να 'σαι ζωντανό σκυλί / παρά νεκρό λιοντάρι, όπως λένε οι γραφές», έγραφε στα 1942. Η φωνή του δεν είναι ηχηρή, όπως ενός προφήτη. Είναι χαμηλή, γειωμένη στην πραγματικότητα, ευγνώμων για τη ζωή που της χαρίστηκε: η φωνή ενός επιζήσαντος.

«Μεγαλωμένος στην δημοκρατική Πολωνία του μεσοπολέμου, ο Μίλος επιβίωσε της κατοχής και ήταν ήδη αναγνωρισμένος ποιητής όταν διορίστηκε πολιτιστικός ακόλουθος της νέας λαϊκής δημοκρατίας στο Παρίσι», γράφει ο Τζαντ. «Αλλά το 1951 αυτομόλησε στη Δύση και δυο χρόνια αργότερα δημοσίευσε το έργο του που άσκησε μέγιστη επίδραση, την *Αιχμάλωτη σκέψη*. Είναι ένα βιβλίο που ποτέ δεν έμεινε εκτός εμπορίου: αποτελεί την πιο οξυδερκή και ανθεκτική ανάλυση της γοητείας που άσκησε ο σταλινισμός στους διανοούμενους και, γενικότερα, της έλξης που ασκεί η εξουσία και ο ανταρχεισμός στην υντελιγκέντσια».

«Ο Μίλος μελετά τέσσερις συγχνόνους του και τις αυταπάτες στις οποίες περιέπεσαν στο ταξίδι τους από την αυτονομία στην επακοή, δίνοντας έμφαση στην ανάγκη των διανοούμενων να αισθάνονται ότι ανήκουν», σημειώνει ο Τόνυ Τζαντ. «Δύο από τα πρόσωπα με τα οποία ασχολείται είναι ο Γιέρζι Αντρεγιέφσκι και ο Ταντέους Μπορόβσκι – γνωστόι, ο μεν Αντρεγιέφσκι ως συγγραφέας του έργου *Στάχτες και διαμάντια* (που διασκευάστηκε για τον κινηματογράφο από τον Αντρέι Βάιντα), ο δε Μπορόβσκι ως δημιουργός του οδοντινού απομνημονεύματος από το Λουσβίτς. *Από εδώ για τα αέρια, Κυρίες και Κύριοι*».

Και ο Τόνυ Τζαντ συνεχίζει, αναφερόμενος στην *Αιχμάλωτη σκέψη*:

Musée National d'Art et d'Histoire de la Ville de Paris

Η ετροuscoική Σαρκοφάγος των συζύγων, ταφικό μνημείο, τερακότα, σε αληθινό μέγεθος. 6ος π.Χ. αιώνας.

Το βιβλίο είναι ιδιαίτερα αξιωματικό για δύο εικόνες. Η μία είναι το «Χάρι Μούρτι Μπινγκ» το οποίο ο Μίλος εμπνεύστηκε από το ερμητικό μυθιστόρημα του Στανισλάβ Βίτκιεβιτς *Αθηνάγιά* (1927). Στο βιβλίο του Βίτκιεβιτς, οι Κεντροευρωπαίοι που αντιμετωπίζουν την προοπτική να υπερνικηθούν από ακατονόμαστες ασιατικές ορδές πίνουν ένα χαπάκι, το οποίο τους ανακουφίζει από το φόβο και το άγχος· περιέρχονται έτσι σε μια κατάσταση ευφορίας, με αποτέλεσμα απλώς όχι μόνο να αποδέχονται τους νέους ηγέτες, αλλά και τους υποδέχονται πανευτυχώς.

Η δεύτερη εικόνα είναι εκείνη του «κετιμάν», δανεισμένη από το βιβλίο του Αρτύρ ντε Γκομπινώ *Θρησκείες και φιλοσοφίες της Κεντρικής Ασίας*, όπου ο γάλλος ταξιδιώτης και συγγραφέας αναφέρει ένα φαινόμενο που παρατήρησε στην Περσία, αυτό των προαιρετικών ταυτοτήτων. Όσοι είχαν εσωτερικεύσει το ότι αποκαλούνταν «κετιμάν» ήταν σε θέση να ζουν με την αντίφαση που να λες το ένα και να πιστεύεις το άλλο, προσαρμοζόμενοι ελεύθερα σε κάθε νέα απαίτηση των ηγετών τους, ενώ πίστευαν ότι είχαν διατηρήσει κάπου μέσα τους την αυτονομία ενός ελευθερόφροντα – ή, σε κάθε περίπτωση ενός σκεπτόμενου

ανθρώπου που επέλεξε ελεύθερα να υποταχθεί στις ιδέες και τις επιταγές των άλλων. Οποία αυταπάτη! Όμως το κετιμάν, καθώς γράφει ο Μίλος, «είναι ενεργητικό· τρέφει τα όνειρα για μια άλλη πραγματικότητα. Ο άνθρωπος μαθαίνει να αγαπά ακόμα και τον φράχτη που τον περιορίζει, δίνοντας έτσι τροφή στα όνειρά του».

Ο Τζαντ υπογραμμίζει πόσο λαμπρά ανατέμνει ο Μίλος την πνευματική κατάσταση του υπάκουου διανοητή, είτε αυτός είναι παραπλανημένος ιδεαλιστής είτε κυνικός καιροσκόπος. Η *Ακμάλωση σκέψης*, δοκίμιο πιο διακριτικό από το *Μηδέν και το Άπειρο* του Άρθουρ Κάιςτλερ και λιγότερο ορθολογικό από το *Όπισ των διανοουμένων* του Ραημόν Αρόν, είναι μια μετατοπισμένη σε δοκιμακλή κλίμακα εκδοχή της ίδιας αγωνίας που εμποτίζει τους στίχους του, όπου το πνεύμα της ιστορίας βαδίζει φορώντας περασμένη στο λαμό του «μια αλυσίδα από κομμένες κεφαλές». Από την αρχή ως το τέλος της *Ακμάλωσης σκέψης*, ωστόσο, το πάθος, η θλίψη, η ανελέητη αναλυτική δύναμη του Μίλος συνυπάρχουν με ένα είδος αισθησιακής χαράς που κρύβεται, σχεδόν αθέατη, στις πτυχώσεις της γλώσσας. Είναι η ίδια εκείνη ξεχωριστή ποιότητα την οποία δοξολογεί στην ποίηση του «δασκάλου» του και ο Σέιμουρ Χίντν, γράφοντας:

Ο Μίλος είναι ικανός να ανακαλεί την ευωδιά του φρέσκου ψωμιού στους δρόμους του Παρισιού όταν ήταν φοιτητής και, την ίδια στιγμή, να θεμάται τα πρόσωπα των συμφοιτητών του από την Ινδοκίνα, εκείνους τους νεαρούς επαναστάτες που επειγόνταν να καταλάβουν την εξουσία και να «σκοτώσουν στο όνομα των οικογενειακών ωραίων ιδεών».

ΤΟ «ΑΛΦΑΒΗΤΑΡΙ» ΤΟΥ ΜΙΛΟΣ

Ο Τσέολαβ Μίλος ήταν 89 ετών όταν εξέδωσε το *Αλφαβητάρι* του, μια προσφορά στη Μνημοσύνη, τη μούσα της μνήμης, που μπορεί να παραπλανά και να χαλκεύει, παραμένει ωστόσο ιερή. «Η εποχή μου, ο δικός μου 20ός αιώνας, βαραίνει πάνω μου σαν μια στρατιά από φωνές και πρόσωπα ανθρώπων που κάποτε γνώρισα, ή άκουσα γι' αυτούς και σήμερα δεν υπάρχουν πια», έγραψε. «Πολλοί κέρδισαν κάποια φήμη, άλλοι συμπεριλήφθηκαν σε εγκυκλοπαίδειες, όμως οι περισσότεροι απ' αυτούς έχουν λησμονηθεί και το μόνο που τους απομένει είναι να χρησιμοποιήσουν εμένα, τον ρυθμό του αίματός μου, το χέρι μου που κρατά την πένα, προκειμένου να επιστρέψουν ανάμεσα στους ζωντανούς έστω και για μια σύντομη στιγμή». Αναλαμβάνοντας θαρραλέα το ρόλο του διαμεσολαβητή των

νεκρών, ο Μίλος ανταποκρίνεται στις φωνές που ζητούν τη δικαιοσύνη, και ανασταίνει έναν χαμένο κόσμο που απαιτεί την ανάμνηση.

Δεν είναι η πρώτη φορά που ο Μίλος ανατρέχει στο παρελθόν. Στο βιβλίο του *Μια πραγματεία για την ποίηση*, έργο γραμμένο ανάμεσα στον χειμώνα του 1955 και την άνοιξη του 1956 στο Παρίσι, ανακαλεί επίσης τα περασμένα. Στο πρώτο μέρος της συλλογής, με τίτλο «Όμορφα χρόνια», ο ποιητής περιγράφει την Κρακοβία και την πολωνική κουλτούρα στο γύρισμα του 19ου αιώνα. Στο δεύτερο, το οποίο τιτλοφορείται «Η πρωτεύουσα», μιλάει για τη Βαρσοβία και για την κατάσταση της πολωνικής ποίησης τις πρώτες τρεις δεκαετίες του 20ού αιώνα, κυρίως για την αδυναμία της να αντιμετωπίσει την πραγματικότητα που κυριαρχούσε στην πόλη. Το τρίτο μέρος, «Το πνεύμα της ιστορίας», αναφέρεται στα χρόνια του πολέμου, και σονιστά ένα στοχασμό πάνω στη φύση της ιστορίας, της γλώσσας και της ωμής βίας. Τα παιδικά του χρόνια στο Ζετζόνιε επιστρέφουν στο γοητευτικό του μυθιστόρημα του 1955 *Η κοιλιά της Λόσα*, στην αυτοβιογραφία του *Γενέθλια επικράτεια* που ολοκληρώθηκε στα 1958, στο δοκιμακλό του έργο *Αρκεζοντας από τους δρόμους μου*. Στη συλλογή δοκιμίων του *Για να αρχίσω από εκεί που βρισκόμουν*, η οποία περιλαμβάνει κείμενα γραμμένα από το 1942 ως το 1998, η επιστροφή στο παρελθόν είναι επίσης παρούσα. Το τελευταίο μάλιστα δοκίμιο της συλλογής, με τίτλο «Ευτυχία», περιγράφει μια επίσκεψη στη λιθουανική κοιλάδα όπου βρισκόταν η εξοχική αγροικία των παππούδων του:

Κοιτάζα ένα λιβάδι. Ξαφνικά συνειδητοποίησα ότι σ' όλα τα χρόνια των περιπλανησεών μου είχα μάτανα αναζητήσει ένα συνδυασμό φύλλων και λουλουδιών όπως υπάρχει εδώ και πάντοτε λαχταρούσα να επιστρέψω. Ή, για να είμαι ακριβέστερος, η συνειδητοποίηση ήρθε μόλις με κατέκλυσε ένα τεράστιο κίμα συγκίνησης που μόνο ένα όνομα θα μπορούσα να του δώσω: μακαριότητα.

Όμως το *Αλφαβητάρι* δεν είναι απομνημονεύματα· είναι, εν πολλοίς ένα διαλείπον δοκίμιο πάνω στον 20ό αιώνα και τις ανατολικοευρωπαϊκές μορφές που αξίζει να θυμόμαστε αλλά παραμένουν άγνωστες σε μας στη Δύση. Η αλφαβητική

οργάνωση επιτρέπει στον ποιητή να στοχαστεί πάνω σε πολλά ακόμη ζητήματα: τον Αδάμ και την Εύα («Η μεγαλύτερη αρετή του βιβλικού μύθου σχετικά με τους γεννητόρες μας είναι η ακαταληψία του»), τη σεξουαλικότητα των αγγέλων, την ανοησία της Δύσης, τη φήμη και το χρήμα, τους αγαπημένους του συγγραφέα, την Καλιφόρνια, τον Σαρτρ και τον Καμύ (απέχθεια για τον πρώτο, βαθύς θαυμασμός για τον δεύτερο), τον τρόμο («επιφανή κάτοικο της Ευρώπης του 20ού αιώνα»), την περιέργεια («Εκτιμώ και συμπαθώ τους στοχαστές και τους ποιητές που η δίψα τους για γνώση υπερβαίνει τα σύνορα του θανάτου»), το σεβασμό στην ετερότητα («Το να είσαι άνθρωπος και να ζεις ανάμεσα στους ανθρώπους είναι ένα θαύμα»), την αφόρητη αίσθηση της προσωρινότητάς μας («Ο θάνατος είναι μια πράξη βίας ασκοκίμη πάνω μας»), την αντιφατική, τέλος, φύση της αμερικανικής ζωής: «Τι μεγαλείο! Τι φτώχεια! Τι ανθρωπιά! Τι απανθρωπιά! Τι αμοιβαία καλή θέληση! Τι ατομική απομόνωση! Τι πίστη στο ιδεώδες! Τι υποκρισία! Τι θρίαμβος της συνειδήσης! Τι διαστροφή!». Μόνο μια διαδοχή θαυμαστικών θα μπορούσε να αποδώσει την αμφιθυμία ενός Κεντροευρωπαίου απέναντι σε μια χώρα που τον «βοήθησε να αντέξει τον εκπαιτισμό, αλλά δεν κέρδισε την αγάπη του».

Ο Τσόελαβ Μίλος πέθανε στα 93 του χρόνια, καταβεβλημένος από το γήρας. «Τον βλέπω νοερά», έγραψε ο Σέιμους Χίνε στον εγκληνικό του επικηδείο στον *Guardian*, «περιτριγγυρισμένο από τους φίλους που τον επισκέπτονταν, μα με τα μάτια στυλωμένα σταθερά στο τείχος που ψωνόνταν αργά, χωρίζοντάς τον από τη ζωή. Και τον βλέπω υπό το φως δυο έργων τέχνης που συνδυάζουν, κατά τρόπο τυπικά "μιλοσιανό", τη στερεότητα και την πνευματική δύναμη. Το πρώτο είναι *Ο θάνατος του Σωκράτη* του Ζακ Λουί Νταβίντ. Ο εύρωστος φιλόσοφος κείται στο ψηλό του κρεβάτι, γυμνόστηθος, με το ένα δάχτυλο υψωμένο, ευθυτενής, αναπτύσσοντας στους φίλους του το δόγμα της αθανασίας της ψυχής. Ο πίνακας θα μπορούσε να έχει ως εναλλακτικό τίτλο τη φράση "Επέτρεψα στον εαυτό μου τα πάντα, εκτός απ' το παράπονο" – μια παρατήρηση του Γιόζεφ Μπρόντσκι, που ο Μίλος παρέθετε συχνά και που θα μπορούσε να ισχύσει εξ ίσου και για τον ίδιο. Και το άλλο έργο, που ίσως μου το φέρνει στο νου εκείνη η σπαρακτική

Ζακ-Λουί Νταβίντ, *Ο θάνατος του Σωκράτη*, 1787, λάδι σε καμφά, 129,5 x 196,2 εκ.

εικόνα του Μίλος απέναντι στην μπρούτζινη προτομή της συζύγου του Κάρολ, είναι μια ετρουσική σαρκοφάγος, ένα υπέροχο γλυπτό από τερακότα που απεικονίζει ένα παντρεμένο ζευγάρι, αγκαλιασμένο, γεμμένο σ' ένα ανάκλιτρο. Η γυναίκα βρίσκεται στα αριστερά

τού άνδρα, κουρνιασμένη κοντά του, παράλληλα μ' εκείνον· και οι δυο τους κοιτάζουν με ένταση κάτι μπροστά τους, που σύμφωνα με τους κανόνες της προοπτικής θα έπρεπε να υπάρχει στο απώλετο δεξί χέρι του άντρα. Όμως εκεί δεν έχει τίποτα να δεις. Τι ήταν; Ένα

πουλί που πέταξε; Ένα λουλουδί που κόπηκε; Ένα πουλί που πλησιάζει; Τίποτα δεν φαίνεται, όμως το βλέμμα τους το αναγνωρίζει, σαν να ετοιμάζονται να αποδεχθούν την γλυκόπικρη απάντηση που έδωσε ο Μίλος στο δικό του ερώτημα προς τη ζωή, στο ποίημά του "Φιάνει": "Από την απρόθυμη όλη / τι μπορεί να συγκομιστεί; Τίποτα, στην καλύτερη περίπτωση ομορφιά. / Κι έτσι ας αρκεστούμε σ' άνθη της κερασιάς / και στα χρυσάνθεμα και στο ολόγιομο πεγγάρι". ■

1. Βιβλία όπως αυτό απαιτούν από εκείνον που θα τα αποδώσει σε άλλη γλώσσα να μη διαθέτει μόνο ακριβές γλωσσικό αισθητήριο, αλλά και γνώση, ιστορική και πολιτική, καθώς και αισθητική καλλιέργεια. Η *Αιχμάλωτη σκέψη* ευτύχησε, στην ελληνική της έκδοση, να συναντήσει έναν τέτοιο έμπειρο μεταφραστή στο πρόσωπο του Ανδρέα Παπιά.

Ο γιος του αιώνα

Από τον ΓΙΟΣΕΦ ΜΠΡΟΝΤΣΚΙ

Ο Τσόελαβ Μίλος είναι πραγματικός γιος του αιώνα μας, γιατί σε αυτόν οφείλει την πολλαπλή του ορφάνια. Γεννήθηκε στη χώρα που είχε υποστεί εισβολές και προσαρτήσεις, γράφει στη γλώσσα μιας χώρας του διαμελιστήκε, εξαιτίας της εγγύτητάς της ανεξαρτησίας της οποίας ζήτησε ο Β' Παγκόσμιος πόλεμος. Η πρώτη χώρα είναι η Λιθουανία, η δεύτερη είναι η Πολωνία. Ο Μίλος δεν ζει ούτε στη μία ούτε στην άλλη. Τριάντα πέντε χρόνια μετά το τέλος του πολέμου, με τα χείλη αυτού του ποιητή μαλαίει η πολωνική ανεξαρτησία. Έτσι, έστω και μερικώς, εξηγείται εκείνη η δύναμη, η οποία τον έκανε σχεδόν τον μεγαλύτερο ποιητή της εποχής μας. Η δύναμη όμως της ποιητικής φωνής δεν εξαρτάται από την πραγματική ιστορική εμπειρία, την οποία συχνά ερμηνεύει ως προφητεία της. Η αρχή της δημιουργικής πορείας του Τσόελαβ Μίλος συνέπεσε με την άνθηση του ευρωπαϊκού εξπρεσιονισμού. Κοιτάζοντας σήμερα την εποχή εκείνη, νιώθει θαρρείς και η τέχνη των χρόνων εκείνων είχε βγει από τα χρονικά πλαίσια και προβαλλόταν στις ευ-

ρασιατικές εσχαιές, υποτάσσοντας το τοπίο και τον ορίζοντα στα επιθανάτια οράματά της. Φυσικά, ο Μίλος πέρασε, θα λέγαμε, από το συνηθισμένο ανατολικοευρωπαϊκό σχολείο, μέρος του οποίου ήταν και η «Εκατόμβη», την οποία προσέβλεψε στα ποιήματα που έγραψε τη δεκαετία του 1930. Το γεγονός ότι στη σημερινή Πολωνία τον αντιμετωπίζουν με αοιμήθιστο σεβασμό, τουλάχιστον οι ποιητές, όχι η κυβέρνηση, αναμιβόλα συνδέεται σε κάποιο βαθμό με το προφητικό του χάρισμα.

Η μορφή της ερημωμένης γης στην ποιητική του Τσόελαβ Μίλος των χρόνων του πολέμου αλλά και της μεταπολεμικής εποχής είναι κατηγορηματικά συμβατική. Απουσιάζουν από αυτή συγκεκριμένα εκατομμύρια συμπατριωτών του. Βαθαίνει ακόμη περισσότερο την αντίδραση του ποιητή απέναντι σε αυτή την τραγωδία η αίσθηση ότι αυτή έχει συνειδητοποιηθεί, οι θηριωδίες, τις οποίες μπορείς να προβλέψεις, παραλούν την ικανότητα να θρηνησείς. Και όμως, στον Τσόελαβ Μίλος η ποίηση γεννήθηκε από τις σκορπισμένες στάχτες, ποίηση η οποία όχι τόσο υμνεί την οργή και το πένθος, όσο ψιθυρίζει για την ενοχή εκείνων που

απέμειναν ζωντανοί.

Η ανυπόφορη αίσθηση ότι ο άνθρωπος δεν είναι ικανός να αναστοχαστεί την εμπειρία του, αποτελεί ένα από τα βασικά θέματα της ποίησης του Μίλος· όσο περισσότερο απομακρύνεται ο άνθρωπος από το παρελθόν του τόσο λιγότερες είναι οι πιθανότητες να το κατανοήσει. Η συνειδητοποίηση αυτού του πράγματος είναι μια από τις σημαντικότερες ανακαλύψεις του αιώνα μας. Αν, σύμφωνα με τον Μίλος, τον άνθρωπο τον ληπήθηκε «η καταδίκη της ιστορίας», αυτός βιώνει την ενοχή που επέζησε. Η ποίηση του Τσόελαβ Μίλος μας διδάσκει πως πρέπει να αντιμετωπίζουμε αυτή την ενοχή. Υμνεί τη ζωή, χωρίς ωστόσο να τρέφει αυταπάτες· το εγκόμιο όμως που βγαίνει από ένα μισοστραγγαλισμένο λαρύγγι μπορεί να είναι πολύ πιο εύλωτο από οποιοδήποτε μελεκάντο. Η τεράστια δύναμη της ποίησης του Τσόελαβ Μίλος έγκειται στο ότι κατανόησε την αναγκαιότητα της τραγικής προσώδιας, η τραγωδία δε του αιώνα έγκειται στο ότι τροφώδησε τον ποιητή με την αναγκαία εμπειρία για την έκφρασή της. ■

μετάφραση από τα ρωσικά:
Δημήτριος Β. Τσανταφουλιάδης